

УДК 37.504

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА: ПОНЯТТЯ ТА ФОРМУВАННЯ

Л. М. КУРНЯК, кандидат філософських наук, доцент

Хмельницький інститут соціальних технологій

Університету «Україна»

Розкривається сутність поняття «екологічна культура» та обґрунтовується важливість її формування задля майбутнього нашої планети. Здійснено аналіз сучасного стану та особливостей формування екологічної культури студентської молоді.

З аналізу викладених соціальних досліджень структури ціннісних орієнтацій студентської молоді напрошується висновок про незначущість екологічних цінностей серед студентів і про необхідність формування екологічної культури.

Ключові слова: *екологічна культура, трансформація, студентське середовище*

Основною метою економічної освіти є формування екологічної культури студентської молоді, формування навичок, фундаментальних екологічних знань, екологічного мислення та свідомості, що ґрунтується на ставленні до природи як універсальної, унікальної цінності [4, с.19].

Екологічна і культурологічна проблематика, ґрунтуючись на фундаментальних відносинах «людина – природа», не просто мають багато спільного, а є родинними. Культура, з одного боку, являє собою результат розвитку відносин людини і природи, з іншого боку – від рівня її розвитку залежить така важлива для людства обставина, як способи і форми відносин та взаємодія суспільства з навколишнім природним середовищем.

Екологічна ситуація у світі досить складна і потребує негайних заходів. Для можливості реалізації таких мір необхідним є усвідомлення як студентською молоддю, так і всім суспільством глибини та важливості екологічних проблем. Проблеми формування екологічної культури осмислювалися та обговорювалися багатьма дослідниками. Серед них слід

назвати таких вчених як М. М. Кисельов, В. С. Крисаченко, О. І. Салтовський, М. Ф. Тарасенко. Знаковими є роботи видатного українського природодослідника і філософа В. Вернадського, зокрема його праці «Роздуми натураліста», «Проблеми біогеохімії», «Філософські думки натураліста» та інші.

Метою досліджень є аналіз сучасного стану та особливостей формування екологічної культури студентської молоді.

Матеріал і методика досліджень. Сьогодні критиці споживацького, вузько прагматичного ставлення до природи приділяється немало уваги. Така критика є, безумовно, справедливою та корисною і в методологічному, й у світоглядному сенсах. Людство не просто стурбоване романтичним завданням охорони природи взагалі його насамперед цікавить цілком прозаїчне питання - про перспективи цивілізації та збереження необхідних умов для її подальшого розвитку [1]. Екологічні питання органічно не тільки входять як складова частина в економіку і політику, а й стають невід'ємним компонентом людської культури. Екологічна криза, що вразила нашу планету, внесла істотні корективи у відносини людини і природи, змусила переосмислити всі досягнення світової цивілізації. Приблизно із 60-х рр. минулого сторіччя, коли перед людством уперше так гостро постала проблема знищення всього живого внаслідок промислової діяльності, почала формуватися нова наука – екологія і, як наслідок цього, виникло поняття «екологічна культура».

Екологічна культура – це рівень сприйняття людьми природи, навколишнього світу й оцінка свого місця у світі, ставлення людини до світу. У зв'язку з глобальною екологічною кризою, необхідно з'ясувати, які відносини людини і природи можна вважати гармонійними, як людська діяльність впливає на навколишнє середовище і визначити, чому екологічна культура така важлива особливо нині. Також не менш важливо визначити, як рівень екологічної культури співвідноситься із ситуацією у світі, в яких кореляційних відносинах вона перебуває з глобальною екологічною кризою.

Рівень екологічної культури прямо пропорційний екологічній ситуації у світі і перебуває у прямій залежності від сприйняття біосфери.

Сьогодні екологічна компетентність стає безсумнівною та обов'язковою ознакою культури. Людське ставлення до природного довкілля передбачає не тільки раціональне, грамотне використання сил і ресурсів природи, а й відповідальність за найвіддаленіші результати цього використання. «Культура, – писав М. Тарасенко, – це не тільки показник універсальності і свободи людини, але і в рівній мірі показник її відповідальності перед світом. Причому в тенденції закономірність така: чим більше людська діяльність стає універсальною і вільною щодо зовнішнього світу, тим більше зростає відповідальність людини перед природою як ойкуменою людської культури» [7]. Така відповідальність у масовій свідомості не виникає сама собою. Її необхідно виховувати.

Подолання екологічної кризи залежить не тільки від господарсько-економічної діяльності людей, а й від морального вдосконалення людини, культури її відносин із природою та іншими людьми. Між екологією і культурою існує нерозривний зв'язок: якість взаємодії людини з навколишнім середовищем завжди відображає той рівень культури, носієм якого вона є. Виховання екологічної культури молодого покоління допоможе відновити втрачену рівновагу і гармонію у відносинах «людина – природа». Чи не це мав на увазі М. Реріх, говорячи про те, що «життя може бути відтворене стверджувальним поняттям «культура»? Отже, культура – це та сфера людського буття, де варто шукати відповіді на екологічні проблеми, оскільки в її основі лежать життєві цінності, або, як нерідко кажуть, загальнолюдські цінності. Тому культурознавчий підхід до екологічної проблематики видається цілком коректним і виправданим.

Але, на великий жаль, проблема «екологічної культури» ще маловивчена: практично немає літератури, яка була б присвячена цій надзвичайно важливій темі, хоча все ж можна виокремити цю проблематику у творах відомих учених. Одним із перших, хто підійшов до проблеми

екокультури, був відомий український мислитель і дослідник В. Вернадський: він уперше ґрунтовно опрацював термін «біосфера», займався проблемами людського фактора в існуванні світу. Також можна назвати праці Мальтуса, Ле Штальє-Брауна, Б. Коммонера й ін.

Сам термін «екологічна культура» з'явився лише у 20-х рр. минулого століття (у працях представників американської школи «культурної екології») на означення сукупності відповідних екокультурних норм («заборон» і «дозволів»), хоча корені екологічної компоненти сягають ще доісторичних часів. У цьому плані екологічну культуру можна визначити «як певну програму, опредмечену в діяльності, на основі якої суб'єкт природокористування будує свій історично конкретний процес взаємодії з природою» [5]. Це, як стверджує В. Крисаченко, – здатність людини відчувати живе буття світу, приміряти і пристосовувати його до себе, взаємоузгоджувати власні потреби й устрій природного довкілля. Інакше кажучи, екологічна культура визначальна для вибору цілей у людській діяльності, спрямованій на організацію і трансформацію природного світу відповідно до власних потреб і намірів [3]. Це своєрідний світоглядний «образ світу», в якому відображено стан соціоприродних залежностей, міру освоєння людиною природного довкілля.

Але таке тлумачення екологічної культури повертає нас до вихідного, первісного поняття «культура» загалом, яке означає мистецтво впорядковувати довкілля на основі певних цінностей. Адже етимологічно воно походить від латинського *cultura* (обробіток, догляд, плекання), а точніше від *agri cultura* – (обробіток землі) своєрідних давньоримських настанов сільськогосподарському виробництву. Віддамо належне Цицерону, який сформулював думку, що і душу людини слід обробляти, як ґрунт: «Як родюче поле без обробітку не дасть урожаю, так і душа». А «обробіток душі» – це і є філософія: вона випалює в душі вади, готує душу до прийняття посіву, ввіряє їй – сіє, так би мовити, тільки те сім'я, яке дозрівши, приносить щедрий урожай» [9].

Напевно, ще з тих часів, як справедливо вважає М. Кисельов, «...і бере початок побутуюча й донині просвітницька тенденція тлумачити культуру як освіченість, вихованість людини. Пізніше до культури стали відносити все, що створене людиною (виробництво, технології, мови, релігії, науку, форми державного устрою та ін.), на відміну і противагу природному світові, природі» [8]. Тобто «культура» стала протиставлятися «натурі» (природі). Зрозуміло, це було перебільшенням, адже «культура є засобом досягнення навколишнього і внутрішнього світу людини, регулювальним началом у відносинах її з навколишнім середовищем – природним і соціальним», тобто культура – це переплавлена працею природа.

Спочатку під «культурою» розумілася сукупність матеріальних і духовних цінностей, накопичених людством за весь період його існування, тобто живопис, архітектура, мова, писемність, обряди, ставлення до світу, але потім, з відкриттям інших цивілізацій, виникла потреба в розширенні тлумачення цього поняття. Як показало життя, «людство, будучи єдиним біологічним видом, ніколи не було єдиним соціальним колективом». Більше того, культурні норми і правила не є спадкоємними ознаками, закладеними в наших генах, вони засвоюються протягом усього життя, за допомогою навчання, цілеспрямованої роботи і культурної діяльності людини. Тобто це говорить про те, що кожен народ є унікальною одиницею, що створює свою неповторну і своєрідну культуру. Безумовно, базові архетипи і категорії культури, такі як Бог, світ, життя, людина, смерть та інші, у всіх людей однакові, але стосовно безпосередньо їхнього сприйняття, то кожен народ розуміє їх по-своєму. Тому стає зрозумілою теза: кожен народ володіє своєю унікальною культурою, адже він століттями накопичує культурні цінності, що залежать від багатьох передумов – географічного розташування, кліматичних умов, розмірів території і т. ін. Тому кожен народ відрізняється від іншого своєю культурною своєрідністю. Але б коли не існували загальні для всіх культурні категорії, то були б неможливими культурна комунікація і міжкультурне спілкування.

За своєю природою культура мінлива і здатна до самовідновлення, проте вона є своєрідним знаком, що дає змогу ідентифікувати кожного члена співтовариства у певній цивілізації. Культура є продуктом колективної діяльності членів одного народу, який у кожній конкретній сфері створює свій особистий і унікальний соціокультурний код. Недарма ми говоримо про те, що існують культура мови, культура поведінки – економічної і правової, екологічна культура й інші, що є неповторною належністю кожної нації.

Таким чином, сприйняття культури залежить від людини, яка належить до конкретного співтовариства. Але визначальною основою культури все ж, на нашу думку, є накопичені народом цінності в духовній сфері (віра, звичаї, мова, література й ін.). Однак, незважаючи на це, існує щось або якийсь загальний культурний архетип, що сприяє міжкультурній комунікації.

Що ж розуміють під екологічною культурою сьогодні? Екологічна культура – це і знання основних закономірностей та взаємозв'язків у природі й суспільстві; і емоційно-почуттєві переживання; і емоційно-ціннісне та діяльнісно-практичне ставлення до природи. Вона формується в інтеграції трьох напрямів: екологічної свідомості, морально-естетичного і діяльнісно-практичного ставлення. Іноді екологічну культуру розглядають як багатомірний цілісний компонент інтелектуальної і духовної культури особистості, що забезпечує творчу самореалізацію в осмисленні та розв'язанні екологічних проблем.

Зі сказаного можна зробити висновок, що «екологічна культура» є інтегральною категорією, яка вбирає в себе чимало складових. У її структурі можна виокремити принаймні декілька взаємопов'язаних і взаємопроникаючих компонентів: когнітивний, емоційно-естетичний, ціннісний і діяльнісний. Основою екологічної культури є відповідна екологічна свідомість. Отже, екологічна культура – це процес і результат формування екологічної свідомості особистості, що відображає нерозривну єдність між сукупністю знань, уявлень про природу, емоційно-почуттєвого і ціннісного ставлення до неї (внутрішня культура) і відповідних умінь,

навичок, потреб взаємодії (зовнішня культура), заснований на гармонізації взаємозв'язків у системі «природа – людина».

Хоча екологічна культура поки що є поняттям, яке не набуло чіткого визначення і загальновизначеного значення, все ж більшість науковців виокремлюють три складові елементи, що визначають зміст цього поняття. А саме: відповідний рівень екологічних знань (інтелектуальний компонент); відповідний рівень екологічної свідомості (ціннісний компонент); відповідний запас практичних умінь і навичок у справі охорони природи (діяльнісний компонент).

Саме сполучення цих трьох компонентів (діялісного, ціннісного й інтелектуального) визначає формування екологічної культури. Екологічна культура, «звернена до двох світів – природного довкілля і внутрішнього світу людини. Своїми цілями вона спрямована на створення бажаного устрою чи ладу в природі і на виховання високих гуманістичних смисложиттєвих цінностей та орієнтирів у людському житті» [2]. За своєю суттю екологічна культура є своєрідним «кодексом поведінки», що лежить в основі екологічної діяльності. «Вона включає в себе, – як стверджує О. Салтовський, – певний зріз суспільно виробленого способу самореалізації людини в природі, культурних традицій, життєвого досвіду, моральної оцінки ставлення до природи... Це сукупність знань, норм, стереотипів та «правил поведінки» людини в оточуючому їй природному світі» [6]. Просуваючись до цивілізації, людина почала перетворювати природу значно раніше, ніж дійшла до думки про обов'язковість її охорони. Негативні зміни в природному середовищі під тиском сукупної дії виробничих чинників істотно прискорилися в останні десятиріччя, а отже, і відповідь на них має бути адекватною. Тобто збереження життя на Землі залежить тепер безпосередньо від рівня і темпів формування екологічної культури.

Проведено соціологічне дослідження рівня сформованості екологічної культури студентської молоді ХІСТ університету «Україна». Об'єктом дослідження є студентська молодь віком від 16 до 21 (22) років. Це період,

коли особистість переживає стан найактивнішого становлення, осмислення життєвої перспективи, стабілізації професійних інтересів. Сьогодні багато дослідників говорять про формування особливого типу людини – людини перехідного періоду, періоду швидкої зміни пріоритетних цінностей. На що орієнтується молода людина в умовах швидкої зміни цінностей? В цьому контексті необхідно звернутися до емпіричних даних соціологічного дослідження, яким охоплено 239 студентів вузу. На питання: «Що потрібно молодій людині для досягнення своєї мети життя?» 138 респондентів відповіли – матеріальне благополуччя. На питання: «Що вас турбує у нинішньому житті?» 156 респондентів відповіли – мій матеріальний статок.

Якщо ставити матеріальне благополуччя вище над усе, то матеріальні потреби можуть зростати нескінченно, в той час як можливості задовольняти їх у біосфері обмежені.

Спонукають до роздумів такі цифри. На питання: «Що на вашу думку є причинами екологічної ситуації в ряді регіонів України?» – 108 респондентів відповіли – екологічна невихованість. Виявили, що лише у 84 студентів переважає природоцентричне уявлення щодо природи.

Результати досліджень. Дослідження показали, що дівчата відносяться до природи більш «екологічно», ніж хлопці. Якщо для дівчат природа – це краса, яку слід оберігати і про яку потрібно піклуватися, то для хлопців поряд з естетичним і етичним природоохоронним сприйманням, в значній мірі притаманне прагматичне сприймання природи (як джерело матеріальної користі). З аналізу викладених соціальних досліджень структури ціннісних орієнтацій студентської молоді, можна зробити висновок про незначущість екологічних цінностей серед студентів і про необхідність формування екологічної культури.

Висновки.

Екологічна культура ще не стала у нас пріоритетною. Система природоохоронних органів влади України має серйозні внутрішні проблеми, що заважають реалізації природоохоронного законодавства на практиці.

Серед них недостатня нормативна база владних структур, практична відсутність сучасних методичних розробок, відсутність об'єктивної глибокої, всебічної інформації. Часто – густо екологічний матеріал (не без підстав) подають в апокаліптичному стилі, що призводить до невротизації громадської свідомості, стану «екоістерії», домінує політизоване тлумачення екологічних реалій, наукові аргументи підмінюють посиланнями на рішення урядових органів. І не лише в нас, а в усьому світі дається взнаки відверте нерозуміння дійсної ролі екологічної освіти, формування екологічної культури.

У процесі формування екологічної культури студентської молоді потрібно закласти у свідомість переконання, що все в нашому житті – від економіки до суспільної свідомості, так чи інакше, пов'язано з екологією, з умінням поліпшувати навколишнє середовище.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Киселёв Н. Н. Мировоззрение и экология / Н. Н. Киселёв. – Киев: Наукова думка, 1990. – 112 с.
2. Кисельов М. М. Екологічна свідомість як феномен освітянського процесу / М. М. Кисельов. – Київ: Філософська думка, 2005. – №2. – 14 с.
3. Крисаченко В. С. Екологічна культура: теорія і практика / В. С. Крисаченко. – Київ: Заповіт, 1996. – 14 с.
4. Курняк Л.М. Формування екологічної культури студентської молоді в умовах системних трансформацій в сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філос. наук: спец. 09.00.10 – філософія освіти / Л. М. Курняк. – АПН України; Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. – К., 2007. – 19 с.
5. Салтовський О.І. Основи соціальної екології / О. І. Салтовський. – Київ: МАУП, 1997. – 114 с.
6. Салтовський О.І. Основи соціальної екології / О. І. Салтовський. – Київ: МАУП, 1997. – 115 с.

7. Тарасенко М.Ф. Природа, технологія, культура / М. Ф. Тарасенко. – Київ: Наукова думка, 1985. – 69 с.
8. Тарасенко М.Ф. Природа, технологія, культура / М. Ф. Тарасенко. – Київ: Наукова думка, 1985. – 99 с.
9. Цицерон М.Т. Тускуланские беседы / Марк Тулий Цицерон. Избр. соч. – Москва: Худ. литература, 1975. – 252 с.

ЭКОЛОГИЧЕСКАЯ КУЛЬТУРА: ПОНЯТИЕ И ФОРМИРОВАНИЕ

Л. Н. Курняк

Раскрывается сущность понятия «экологическая культура», обосновывается важность её формирования для будущего планеты. Осуществлен анализ современного состояния и особенностей формирования экологической культуры студенческой.

Из анализа изложенных социальных исследований структуры ценностных ориентаций студенческой молодёжи напрашивается вывод про незначительность экологических ценностей среди студентов и про необходимость формирования экологической культуры.

Ключевые слова: экологическая культура, трансформация, студенческая среда

ECOLOGICAL CULTURE: NOTION AND FORMATION

L. M. Kurniak

This article tells about essence of the meaning «ecological culture» and background of the importance of its formation for the future of the world. Analysis of the contemporary state and peculiarities in formation of the ecological culture of the student-youth.

From the analysis of social researches of the structure of value orientations of students-youth described above the conclusion is that ecological values are not important and necessary and important for students-youth.

Key words: ecological culture, transformation, student environment